

A cognitive approach to the study of metaphorical contrasts and conceptualization of the semantic domains of truth and lies in the Hadiths

Azadeh Sharifi Moghadam¹ | Fatemeh Tahmasbi² |
Fatemeh Habibi³

1. Associate professor of linguistics at Shahid Bahonar of Kerman, Iran (corresponding author). E-mail: asharifi@uk.ac.ir
2. PhD student of linguistics at the university of Sistan & Baloochestan, Iran.
E-mail: alehtahmasebi76@gmail.com
3. Postdoctoral Quranic and Hadith Sciences researcher, Department of Quranic Studies and Hadith, Faculty of Theology and Islamic Studies, Alzahra University, Iran.
E-mail: f.habibi@alzahra.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received
2024/02/06
Received in
revised form
2025/02/10
Accepted
2025/12/06
Published online
2025/12/23

Keywords:

*Hadith,
truthfulness, lying,
cognitive
linguistics,
conceptual
metaphor.*

ABSTRACT

This study examines the metaphorical use of language in two moral traits—truthfulness and lying—across a collection of fourteen Hadiths of the Ma'sūm (peace be upon them). The primary aim is to explore how metaphors function as cognitive devices in these Hadiths and to identify the source domains employed to conceptualize the corresponding target domains. To this end, relevant Hadiths were extracted from authoritative Shi'a sources and analyzed within the framework of Lakoff and Johnson's cognitive theory of metaphor. The findings indicate that the number of Hadiths prohibiting lying is significantly greater than those emphasizing truthfulness. The most frequent source domains used to conceptualize the two target domains were related to notions of blessing/scarcity, salvation/destruction, up/down, near/far, beauty/ugliness, light/darkness, as well as virtuous and immoral individuals and places. Notably, several of these conceptualizations align closely with themes found in Qur'anic verses. Overall, the study demonstrates how various forms of metaphorical conceptualization contribute to a deeper understanding of moral and abstract concepts.

Cite this article: Sharifi Moghadam, A.; Tahmasbi, F.; Habibi, F. (2025). A cognitive approach to the study of metaphorical contrasts and conceptualization of the semantic domains of truth and lies in the Hadiths, *Zehn*, 26 (4), 143-170. <https://doi.org/10.22034/zehn.2025.2022403.2018>

©The Author(s). **Publisher:** Research Institute for Islamic Culture and Thought
DOI: <https://doi.org/10.22034/zehn.2025.2022403.2018>

Extended Abstract

Introduction

Metaphor, which constitutes the conceptual core of this study, is fundamentally rooted in human cognition and embodied experience. Human beings first apprehend the external world through sensory and motor interactions—movement, touch, taste, smell, and physiological responses to temperature. These primary experiences gradually develop into cognitive schemas that allow humans to interpret abstract domains via familiar and concrete source domains. Consequently, human emotions may be conceptualized in terms of warmth, intelligence in terms of light, social and economic conditions through the lens of health, and moral or personal qualities through sensory metaphors. These mappings are evident in conventional expressions such as “the warmth of affection,” “the light of knowledge,” and “a sweet-natured child.”

Within cognitive linguistics, metaphor serves as a central mechanism for structuring abstract thought. This is observable in Qur’anic discourse, where abstract notions such as faith are frequently expressed through imagery concepts of light and darkness. Existing metaphor inventories, such as the Collins Cobuild Dictionary of Metaphor, categorize common source domains—including the human body, health and illness, plants and animals, physical structures, tools, food, heat, cold, and spatial orientation—and identify frequent target domains such as emotions, cognition, social relations, economics, time, life and death, and moral or religious concepts. Truthfulness (*ṣidq*) and lying (*kidhb*), located at opposite poles of an ethical continuum, are central moral constructs in Islamic teachings. Hadith literature, intended for a broad audience, often employs accessible imagery and conceptual metaphors as an effective means of moral instruction. Accordingly, this study investigates the metaphorical conceptualization of truth and falsehood in selected Hadiths, identifying salient source domains and examining their cognitive functions within the framework of conceptual metaphor theory.

Methods

This study adopts a descriptive–analytical approach grounded in library-based research. The corpus was compiled through the systematic extraction of Hadiths concerning truthfulness and lying from authoritative Shi’a sources, including *Nahj al-Balāgha*, *al-Kāfī*, *Biḥār al-Anwār*, *Nahj al-Faṣāḥa*, and *Ghurur al-Hikam wa Durar al-Kalim*. These sources were selected for their reliability and the richness of relevant material.

A total of 214 Hadiths were initially collected: 125 from *Ghurur al-Hikam*, 30 from *Nahj al-Faṣāḥa*, 22 from *al-Kāfī*, 30 from *al-Kabā’ir*, and 20 from *Muntakhab Mizān al-Hikmah*, of which seven were retained due to

repetition. All Hadiths containing lexical forms of *ṣidq* (truth) and *kidhb* (lying) were identified, and those exhibiting metaphorical usage were subjected to cognitive analysis. The study focused on extracting conceptual metaphors and determining the source domains employed in conceptualizing the abstract moral categories of truth and falsehood.

Results

Analysis of the 214 Hadiths revealed a rich network of conceptual metaphors structuring the moral domains of *ṣidq* and *kidhb*. Eleven major metaphorical mappings were identified, illustrating how abstract ethical concepts are rendered comprehensible through familiar experiential domains.

A prominent pattern was the *objectification of moral traits*, wherein *ṣidq* and *kidhb* were conceptualized as tangible objects or instruments, including doors, keys, garments, pillars, and swords. These mappings emphasize functional properties such as access, protection, stability, and power, highlighting the practical consequences of honesty and deceit. For example, truth is portrayed as a “door to Paradise,” whereas lying is depicted as a “key to corruption,” reflecting the embodied logic that moral actions open or block spiritual pathways.

Another major mapping conceptualized *truth as deliverance and falsehood as destruction*, articulating the salvific nature of honesty and the ruinous consequences of lying. Numerous Hadiths associate *ṣidq* with rescue, safety, and ultimate success, while *kidhb* is linked to disgrace, downfall, and spiritual ruin. Complementing this, *vertical orientation metaphors*—truth as upward movement, falsehood as downward—align positive moral value with elevation and negative value with descent.

Quantitative metaphors emerged as a further pattern: truthfulness was associated with increase, particularly in blessings and sustenance, while falsehood corresponded to deficiency, loss, and spiritual impoverishment. This reflects a cognitive tendency to measure moral value through schemas of abundance and scarcity.

Spatial metaphors constituted another significant category. Truth and falsehood were conceptualized as *places*—explicitly “in Paradise” or “in Hell”—or through metaphors of proximity and distance, where honesty implies nearness to God and lying implies estrangement. Notably, movements away from truth occurred more frequently than movements toward falsehood, emphasizing the moral imperative of avoidance.

Other mappings included conceptualizing truth and falsehood as *persons*, capable of guidance or harm; as *illness*, particularly in the case of falsehood; as *forces*, especially attraction or repulsion toward moral behavior; as *light versus darkness*; as *plants* with roots, branches, or fruits; and as *actions*, underscoring the performative nature of speech in moral accountability.

Overall, these findings illustrate a coherent and systematic metaphorical structure in Hadith literature. While certain metaphors applied to both domains, *negative mappings*—such as disease, deficiency, and descent—were significantly more prevalent in the conceptualization of falsehood, reflecting the didactic emphasis on its avoidance.

Conclusion

This study examined the metaphorical conceptualization of the semantic domains of *ṣidq* and *kidhb* in a corpus of 214 Hadiths attributed to the Ma'sūmīn (peace be upon them). The analysis identified 247 conceptual metaphors and 19 distinct mappings, many involving contrasting source domains that mirror the binary moral nature of the target domains. Key oppositions—blessing versus scarcity, salvation versus destruction, elevation versus descent, proximity versus distance, light versus darkness, and human- or action-based mappings—played central roles in structuring the conceptualization of truth and falsehood.

Objectification metaphors rendered truth and falsehood as tangible objects or instruments, while quantitative metaphors framed truth as increase and falsehood as decrease. Directionality metaphors—particularly near/far and up/down—were among the most frequent, followed by force metaphors rooted in attraction and repulsion. Additional mappings included plant-growth schemas, health/illness schemas, and spatial metaphors related to Paradise and Hell.

The data revealed a notable asymmetry: Hadiths warning against lying far outnumbered those promoting truthfulness (155 versus 92). Furthermore, the metaphorical patterns in Hadiths showed strong convergence with Qur'anic expressions of these moral traits, indicating a shared cognitive and rhetorical framework that invites further in-depth study.

نگرشی شناختی به تقابل‌های استعاری صدق و کذب در احادیث معصومان^β

آزاده شریفی مقدم^۱ | فاطمه طهماسبی^۲ | فاطمه حبیبی^۳

۱. دانشیار زبان‌شناسی گروه زبان‌های خارجی دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان، ایران (نویسنده مسئول). asharifi@uk.ac.ir
۲. دانشجوی دکتری زبان‌شناسی دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران. lalehtahmasebi76@gmail.com
۳. پژوهشگر پسادکتری رشته علوم قرآن و حدیث، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران. f.habibi@alzahra.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۱۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۹/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۶

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱

واژگان کلیدی: احادیث معصومان^β، صدق، کذب، زبان‌شناسی شناختی، استعاره‌های مفهومی.

پژوهش حاضر درصدد است تا چگونگی کاربرد استعاری زبان در توصیف صدق و کذب به‌عنوان دو خصیصه اخلاقی در احادیث معصومان^β را مورد بررسی قرار دهد. هدف اصلی، پاسخ به این پرسش است که شیوه کاربرد استعاره به‌عنوان یک ابزار تسهیل فهم، در احادیث چگونه بوده و در مفهوم‌سازی حوزه‌های مقصد چه حوزه‌های مبدایی به‌کار گرفته شده است. به این منظور، با استناد به کتب معتبر روایی مانند نهج البلاغه، بحارالانوار، اصول کافی، نهج الفصاحه، غررالحکم و دررالکلم و براساس نظریه شناختی لیکاف و جانسون، استعاره‌های مفهومی به‌کاررفته استخراج و مورد واکاوی قرار گرفت. نتایج حاصل نشان می‌دهد که تعداد احادیث حوزه کذب و همچنین نهی از آن، به‌طرز قابل توجهی بیشتر از حوزه مقابل آن یعنی مفهوم صدق است. در میان احادیث حاوی دو حوزه مفهومی مقصد، بیشترین فراوانی متعلق به نکاشت‌های فراوانی/کمبود، نجات/هلاکت، بالا/پایین، نزدیک/دور، نور/تاریکی و نیز نیروی جذب یا کشش و همچنین حوزه مبدأ انسان (صفات و اعضاء) بود. نتایج داده‌ها بیانگر وجود انواع مفهوم‌سازی‌های استعاری در جهت درک بهتر مفاهیم اخلاقی است.

استناد: شریفی مقدم، آزاده؛ طهماسبی، فاطمه؛ حبیبی، فاطمه (۱۴۰۴). نگرشی شناختی به تقابل‌های استعاری صدق و کذب در احادیث معصومان^β، ذهن، ۲۶ (۴)، ۱۷۰-۱۴۳. <https://doi.org/10.22034/zehn.2025.2022403.2018>

© نویسندگان. ناشر: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

DOI: <https://doi.org/10.22034/zehn.2025.2022403.2018>

استعاره‌ها که مرکز مطالعه حاضر را تشکیل می‌دهند، ریشه در شناخت انسان از محیط اطراف خود دارند. درک بشر از دنیای اطراف نخست بر مبنای نوعی درک زیستی و تجربی شکل می‌گیرد که بعدها برای درک مفاهیم انتزاعی تر به کار گرفته می‌شود. ما مفهوم مکان را از طریق حرکت درک می‌کنیم، در حرکت گاه به مانع برخورد می‌کنیم، اجسام را در دست می‌گیریم، لمس می‌کنیم، رها می‌کنیم، غذاها را می‌چشیم، قادر به بوکشیدن هستیم و نیز این‌که بدنمان در مقابل گرما و سرما واکنش نشان می‌دهد. مفاهیمی از این قبیل، ساختارهای شناختی اولیه و بنیادینی را پدید می‌آورد که امکان شناخت مفاهیم انتزاعی تر را فراهم می‌کند. این شناخت مانند ابزاری عمل می‌کند که باعث می‌شود بتوانیم برای مفاهیم انتزاعی چون عشق و دوستی از حس‌های ملموسی چون گرمی و سردی، برای اقتصاد و جامعه از سلامت و بیماری، برای دانایی از نور و برای خصیصه‌های انسانی از مزه‌ها استفاده کنیم و ساختارهای متداول زیر را بفهمیم و در کلام به کار ببریم: «گرمای محبت»، «چراغ دانش»، «اقتصاد سالم» و «کودک شیرین».

استعاره در مفهوم شناختی آن، امکان درک مفاهیم انتزاعی را از طریق مفاهیم مأنوس و عینی فراهم می‌سازد؛ چنان‌چه در آیات زیر می‌توان عینی‌سازی مفهوم انتزاعی ایمان را با مفهوم عینی روشنایی و نور مشاهده کرد (حجازی، ۱۳۹۵):

- وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ* وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ (فاطر: ۱۹ و ۲۰)؛
- اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ (نور: ۳۵)؛
- أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ (رعد: ۱۶).

به‌طور کلی در زبان، چه در گونه‌های رسمی و ادبی و چه در زبان روزمره، مجموعه‌ای از مفاهیم مشخص عینی، اصطلاحاً مبدأ (source domain) برای مفهوم‌سازی مفاهیم مشخص انتزاعی، اصطلاحاً مقصد (target domain) به کار می‌روند. در فرهنگ استعاره کالینز کوپیلد (دیگنان، ۱۹۹۵) فهرست حوزه‌های مبدأ رایج به‌صورت زیر آورده شده است: بدن انسان و اعضای آن، سلامتی و بیماری، حیوانات و گیاهان، ساختمان و بناها، دستگاه‌ها و ابزار، بازی‌ها و ورزش‌ها، پول، آشپزی و غذا، گرما و سرما، روشنایی و تاریکی، نیروها و جهت‌ها. به حوزه‌های زیر نیز به‌عنوان متداول‌ترین حوزه‌های مقصد اشاره شده است: امیال و احساسات، افکار، جامعه و اجتماع، سیاست، اقتصاد، روابط و ارتباطات، زمان، زندگی و مرگ و همچنین اخلاقیات و مذهب. در این فهرست، راستگویی و دروغگویی در زمره مباحث اخلاقی هستند که دو قطب یک پیوستار را تشکیل می‌دهند. در یک سو صداقت و راستگویی است که یکی از شاخصه‌های کمال و

جزو فضایل اخلاقی به‌شمار آمده و در یک‌سو کذب و دروغ است که از جمله رذایل اخلاقی است. در قرآن کریم اهمیت راستگویی و پرهیز از دروغگویی در آیات متعددی مورد تأکید قرار گرفته است:

- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ (توبه: ۱۱۹)؛
- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَعْلَمُونَ (صف: ۲)؛
- اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ (مجادله: ۱۶)؛
- إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ (غافر: ۲۸).

با توجه به این‌که نگرش جدید به استعاره خاصّ زبان ادب و شعر نبوده و به‌وفور و به‌راحتی در زبان معمول و روزمره به‌کار رفته و به تسهیل معنا کمک می‌کند و از آنجا که مخاطب احادیث و روایات ائمه اساساً عامه مردم هستند، طبعاً کاربرد کلام ساده و مفاهیم مانوس و نیز ابزارهای مفهومی همچون استعاره و مجاز به‌منظور عینی‌بخشیدن به مفاهیم انتزاعی و انتقال بهتر مفاهیم امری معمول و منطقی به‌نظر می‌رسد. در این پژوهش، کاربرد استعاره‌های مفهومی حوزه «کذب و صدق» با استفاده از نرم‌افزار جامع احادیث نور (۳) در پیکره روایات معصومان β براساس کلیدواژه‌های صدق و کذب در کتب روایی شیعی شامل نهج البلاغه، بحارالانوار، اصول کافی، غررالحکم و دررالکلم و نیز نهج الفصاحه بررسی و حوزه‌های مبدأ به‌کاررفته در این مجموعه استخراج و نام‌نگاشت‌های موجود واکاوی شد. هدف، بررسی چگونگی کاربرد استعاری زبان در توصیف صدق و کذب به‌عنوان دو خصیصه اخلاقی در احادیث معصومان β است. به‌علاوه پاسخ به این پرسش است که شیوه کاربرد استعاره به‌عنوان یک ابزار تسهیل فهم، در احادیث چگونه بوده و در مفهوم‌سازی حوزه‌های مقصد چه حوزه‌های مبدایی به‌کار گرفته شده است.

۱. مفهوم‌شناسی صدق و کذب

صِدْقٌ نَقِيضٌ وَضِدٌّ كِذْبٌ، مصدر و به‌معنای راست مقابل دروغ، کامل بودن و پاک بودن از خلاف، مطابقت با واقع آمده است (ابن‌منظور، ۱۴۱۰ ق، ج ۱۰، ص ۱۹۳؛ مصطفوی، ۱۴۳۰ ق، ج ۶، ص ۲۶۱). صداقت دارای مفهوم وسیعی است که هر سه مقوله سخن، عقیده و فعل را دربرمی‌گیرد. صدق در اعتقاد یعنی مطابق واقع بودن آن؛ در اظهار اعتقاد یعنی نداشتن نفاق، در خبر یعنی تطابق با مخبر، در قول انشایی یعنی مطابقت با نیت، در احساس یعنی مطابقت با درون، در عمل یعنی اجتماع جمیع شرایط و اكمال عمل یعنی واژه صدق و کذب در کار اعضاء بدن نیز به‌کار می‌رود؛ چنان‌که گفته می‌شود صَدَقَ فِي الْقِتَالِ: وقتی که کسی حق جنگ را به‌جا می‌آورد و آنچه را

که شایسته و لازم است کارزار می‌کند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ ق، ص ۳۷۸؛ مصطفوی، همان، ص ۲۱۷).

با تأمل در اصطلاحات اندیشمندان می‌توان صداقت را به صورت زیر تعریف کرد: «فضیلت اخلاقی اکتسابی که در ارتباط شخص با خود، خدا، افراد جامعه و محیط تجلی پیدا می‌کند و در فرد به عنوان یک ملکه رسوخ یافته، پدیدار می‌گردد و در نتیجه میان ظاهر و باطن، گفتار با نوشتار و بیان کالبد و رفتار با یکدیگر تعادل برقرار می‌گردد (راغب اصفهانی، همان، ص ۴۷۸؛ طریحی، ۱۴۰۶ ق؛ نقل از رجایی و کاظمی، ۱۳۹۰).

نقطه مقابل صدق، کذب است و آن چیزی است که خلاف واقع و حق باشد؛ اعم از آن‌که سخن، عمل و اعتقاد در امور اخلاقی یا معنوی باشد. راغب اصفهانی بر این باور است که اصل کاربرد، در قول و سخن است اما می‌افزاید که این واژه هم در گفتن و هم در عمل کردن به کار می‌رود. او بین دروغی که در گذشته اتفاق افتاده یا قرار است در آینده اتفاق بیفتد تفاوتی قائل نیست، همان‌گونه که تفاوتی از این جهت وجود ندارد که دروغ در باب وعده‌ای باشد که انجام نشده و یا امر دیگری باشد. کذب نیز همچون صدق مفاهیم و مصادیق گوناگونی دارد از جمله در قول، عمل و یا امر قلبی (ما کَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى (نجم: ۱۱)) و مانند آن (راغب اصفهانی، همان؛ مصطفوی، همان، ص ۳۶).

۲. مبانی نظری و پیشینه پژوهش

در بخش پیش رو ابتدا به معرفی نظریه زبان‌شناسی و معنی‌شناسی شناختی، همچنین چارچوب‌ها و تقسیمات آن خواهیم پرداخت و سپس پژوهش‌های مرتبط با مطالعه حاضر را مرور خواهیم کرد.

۲-۱. معنی‌شناسی شناختی

اگرچه بعید است که بتوان معنا را جدا از شناخت مورد بررسی قرار داد، اما اصطلاح «معنی‌شناسی شناختی» به نگرشی اطلاق می‌شود که توسط لیکاف و جانسون (۱۹۸۰/۲۰۰۳) در اثرشان، کتابی با عنوان استعاره‌هایی که با آن‌ها زندگی می‌کنیم (Metaphors We Live By) مطرح شد و بسیاری از محققان حوزه زبان‌شناسی و نشانه‌شناسی را مجذوب خود ساخت. این نگرش که نقطه مقابل ساختگرایی و صورتگرایی است، دانش زبانی را امری مستقل از اندیشیدن و شناختن نمی‌داند و رفتار زبانی را بخشی از استعدادهای شناختی انسان قلمداد می‌کند. به باور لی (۲۰۰۱) ساختار زبان انعکاس مستقیم شناخت بوده و در هر تعبیر زبانی نوعی مفهوم‌سازی در موقعیت خاصی همراه است. زبان مستقیماً موقعیت‌های خارجی را نشان نمی‌دهد، بلکه ذهن از این

موقعیت‌ها مفهوم‌سازی ویژه‌ای دارد که زبان مسئول نمایش آن است. معنی‌شناسان این حوزه، دانش زبانی را بخشی از شناخت عام انسان تلقی می‌کنند و مفاهیمی چون گزاره‌ها، استعاره، مجاز، طرح‌واره‌های تصویری و مقوله‌بندی زبانی را نتیجه فرایند کلی شناخت آدمی از جهان خارج و انعکاس آن در زبان می‌دانند. در این نگرش استعاره فرایندی صرفاً زبانی نیست، بلکه ریشه در ذهن و تفکر آدمی دارد. به عبارتی این ذهن انسان است که استعاری فکر می‌کند و انسان به‌واسطه آن عمل می‌کند و به‌همین دلیل تأکید بر اصل مفهومی بودن، از آن با عنوان «استعاره مفهومی» (conceptual metaphor) یاد می‌شود.

استعاره در مفهوم شناختی آن امکان درک بهتر معانی انتزاعی را از طریق مفاهیم عینی تر فراهم ساخته و تسهیل می‌کند. در این فرایند، حوزه مفهومی که عینی تر بوده و به‌منظور درک حوزه انتزاعی مقصد به‌کار گرفته می‌شود حوزه مبدأ نامیده می‌شود و درک استعاره به‌واسطه گذر ذهنی از تناظرها یا انطباق‌های موجود بین دو حوزه مفهومی مبدأ و مقصد صورت می‌گیرد که اصطلاحاً نگاهت یا انطباق (mapping) نامیده می‌شود. به عبارتی، نگاهت زمانی صورت می‌گیرد که ذهن انسان بتواند بین دو حوزه معنایی الف و ب ارتباطی مفهومی را ایجاد کند. او در این صورت است که می‌تواند استعاره را درک کند (کووچش، ۲۰۱۰؛ لیکاف و جانسون، ۱۹۸۰/۲۰۰۳، ص ۲۳).

رویکرد جدید به استعاره که تحت عنوان «نظریه معاصر استعاره» (contemporary theory of metaphor (CTM) نامیده می‌شود، در موارد زیر از رویکرد سنتی یا سنت ارسطویی متمایز بوده و آن را به چالش می‌کشد (کووچش، همان، ص ۵):

استعاره ویژگی ذهن است نه صرفاً زبان؛

استعاره برای درک بهتر مفاهیم به‌کار گرفته می‌شود نه خلق زیبایی؛

استعاره بدون هیچ تلاشی توسط عامه مردم استفاده می‌شود و مختص افراد خاص (ادبا) نیست؛

استعاره اساساً مبتنی بر شباهت نیست، بلکه حاصل انطباق ذهنی دو حوزه عینی و انتزاعی است.

ارتباط بین دو حوزه مفهومی مبدأ و مقصد انواع متفاوتی از استعاره را می‌سازد که از مهم‌ترین آن می‌توان به انواع وجودی (ontological)، جهت‌ی (orientational) و ساختاری (structural) اشاره کرد (کووچش، همان، ص ۲۵). استعاره‌های هستی‌شناختی یا وجودی، مبنای شکل‌گیری تعداد وسیعی از استعاره‌ها، تجربه انسان از مواجهه با پدیده‌های عینی جهان خارج‌اند. انسان در ارتباط با تجربیات فیزیکی چون اعضای بدن، مکان، ظرف، حرکت، اعمال نیرو و برخورد با موانع، ساخت‌های مفهومی بنیادی برای خود ایجاد کرده و آن را در اندیشیدن به موضوعات انتزاعی به‌کار می‌برد. این دسته از استعاره‌ها بسیار معمول بوده و در تمام اشکال زبانی از جمله زبان روزمره به فراوانی به‌کار می‌رود؛ همچون: «زندگی فرییم داد» و «سرطان، عاقبت جان او را گرفت». منظور از

انسجام در استعاره‌های جهتی این است که برخی مفاهیم مقصد معمولاً به‌صورتی واحد و پیوستاری مفهوم‌سازی می‌شوند؛ همچون مفاهیم شادی و عصبانیت در عبارات «از شادی بال درآورده»، «صدایت را پایین بیاور». در استعاره‌های ساختاری نیز اجزای حوزه مبدأ، ساختار نسبتاً روشنی را برای شناسایی اجزای حوزه مقصد، در اختیار گذاشته و گوینده را قادر می‌سازد تا حوزه الف را با استفاده از ساختار ب و از طریق انطباق مفهومی میان عناصر قلمرو مبدأ و عناصر حوزه مقصد درک کند؛ همچون درک عوامل دخیل در مفهوم «سفر» و انطباق آن با ساختار «زندگی».

۲-۲. مطالعات پژوهشگران ایرانی

رویکرد جدید به استعاره بستر مناسب و قابل درکی به‌منظور واکاوی حوزه‌های مفهومی مختلف در میان پژوهشگران فراهم آورد که خوشبختانه از نظر و توجه جامعه محققان ایرانی نیز دور نمانده است. حوزه مفهومی «صداقت و دروغ» به‌عنوان یک فضیلت و رذیلت دینی و اخلاقی نیز از جمله این مفاهیمی است که در پژوهش‌های چندی بدان پرداخته شده است که در زیر به مهم‌ترین آن‌ها اشاره خواهد شد. ذکر این نکته لازم است که مطالعه حاضر به‌لحاظ اتخاذ رویکرد شناختی به مفهوم‌سازی دو حوزه صداقت و دروغ از مطالعاتی که در این حوزه انجام گرفته متمایز است:

معارف (۱۳۹۳) مفهوم صدق، مراتب و آثار آن از منظر نهج البلاغه را بررسی کرده است. پژوهشگر ابتدا به اهمیت و مفهوم‌شناسی صداقت و مراتب آن پرداخته و سپس حوزه‌های راستگویی را در کتاب ذکر شده بررسی کرده است. از مهم‌ترین یافته‌های پژوهش، اقسام و مراتب صدق شامل صدق در نیت، گفتار و کردار و نیز تقسیمات فردی و اجتماعی برای صدق است.

محدثی گیلوایی و فلسفی (۱۳۹۴) به تحلیل جامعه‌شناختی دروغ و موقعیت‌های منتج به دروغ‌گویی در میان زنان پرداخته‌اند. بدین منظور، نویسندگان مقاله میزان تمایل زنان به دروغ‌گویی را در سه موقعیت اجتماعی خانه‌دار بودن، کارمند بودن و شاغل آزاد بودن مورد بررسی قرار داده و با توجه به یافته‌ها نتیجه می‌گیرند که به‌طور کلی تمایل زنان کارمند به‌دلایلی چون استقلال مالی، تضمین شغلی و اعتماد به نفس بیشتر، به‌کاربرد دروغ کمتر است.

جعفریان و تیموری فریدنی (۱۳۹۸) به مفهوم‌شناسی دروغ از نگاه اندیشمندان مسلمان و غربی پرداخته‌اند. آنان معتقدند که در تعاریف غربی، دروغ به‌صورت «اظهار آگاهانه امری خلاف واقع» تعریف شده و «قصد فریب» در آن لحاظ نشده است تا بدین ترتیب نیازی برای خارج کردن لطفیه، شوخی و غیره از این حوزه وجود نداشته باشد. اندیشمندان اسلامی در تعاریف خود از دروغ از واژه خبر یا گزارش استفاده کرده‌اند و خبر را «ابراز دعاوی نفسانی به‌وسیله هیئتی خاص که حاکی از امر دیگری در خارج یا نفس‌الامر باشد» تعریف می‌کنند. وجه مشترک دو دیدگاه این

است که از تعاریف مفاهیم شوخی، لطیفه، طنز و تئاتر از گستره معنایی دروغ خارج می‌شود. کلاتری و بهروز مقدّم (۱۳۹۸) با فرض بر این که توسعه فضای مجازی جامعه را با چالش‌های متعدد اخلاقی، امنیتی و روانی روبه‌رو کرده است، به بررسی اصل صداقت از دیدگاه مذهب در فضای مجازی پرداخته‌اند. آنان به این نتیجه رسیده‌اند که اصل صداقت یک اصل زیربنایی اخلاقی است که همه فضایل اخلاقی بر آن متکی است و لذا کشف فضای مجازی در واقعیت جهان و حضور انسان در این فضا، نمی‌تواند دلیل و یا مجوزی برای نادیده‌انگاشتن این اصل اخلاقی فراگیر، زیرساختی و ناظر بر فطرت ذاتی انسان باشد.

دیّاری و سیدی (۱۳۹۹) به بررسی روابط معنایی واژه «صدق» در نهج البلاغه پرداخته و درصدد یافتن جایگاه معنایی آن به روش معنی‌شناسی توصیفی بوده‌اند. حاصل پژوهش این بوده است که اولاً به لحاظ تاریخی در مفهوم واژه صدق تحولی بنیادین صورت نگرفته است. ثانیاً این مفهوم با حفظ معنای اصلی با واژگانی نظیر ایمان و حق ارتباط معنایی داشته و در تقابل معنایی با دروغ است. ثالثاً از میان مراتب صدق، بر صدق کردار بیشتر تأکید شده است.

مجموعه مطالعات انجام‌گرفته نشان می‌دهد که تاکنون پژوهش مستقل و مجزایی در باب شیوه مفهوم‌سازی در حوزه صداقت و دروغ بر روی پیکره احادیث انجام نگرفته است که تحقیق حاضر بدان خواهد پرداخت.

۲-۳. روش پژوهش

مقاله حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و با استناد به منابع کتابخانه‌ای انجام گرفته است. در گردآوری پیکره حاضر منابع حدیثی در حوزه روایات کذب و صدق مورد استفاده و استناد قرار گرفت از جمله نهج البلاغه، اصول کافی (کلینی، ۱۳۸۷)، بحارالانوار (مجلسی، ۱۴۰۳ ق)، نهج الفصاحه (پاینده، ۱۳۷۷) و غررالحکم و دررالکلم (تمیمی آمدی، ۱۳۸۹). منابع فوق که از میان کتب روایی معتبر شیعی انتخاب شد، به دلیل کثرت داده‌های مرتبط با اهداف مورد بررسی، پیکره مناسب را در اختیار پژوهش حاضر گذاشت.

فراوانی داده‌های گردآوری شده از آثار مورد بررسی به شرح زیر می‌باشد: غررالحکم و دررالکلم ۱۲۵ حدیث، نهج الفصاحه ۳۰ حدیث، اصول کافی ۲۲ حدیث، گناهان کبیره ۳۰ حدیث و منتخب میزان الحکمة ۲۰ حدیث. به‌علاوه از میان تعداد ۲۰ حدیث استخراج شده از کتاب منتخب میزان الحکمة، به دلیل تکراری بودن برخی احادیث و ذکر آن‌ها در کتب دیگر فقط ۷ حدیث مورد استفاده قرار گرفت. در مجموع از میان کتاب‌های ذکر شده، تعداد ۲۱۴ حدیث مورد بررسی و تحلیل واقع شد. همان‌طور که مشاهده می‌شود، کتاب غررالحکم و دررالکلم با ۱۲۵

حدیث، بیشترین تعداد حدیث را برای مقاله حاضر در اختیار قرار داد و کتاب منتخب میزان الحکمة با تعداد ۷ حدیث، کمترین حدیث را در برداشت.

در انجام این پژوهش مراحل زیر طی شد: ابتدا، کلیه احادیث براساس کلیدواژه صدق و کذب و مشتقات آن‌ها در قالب فعل، صفت و... حوزه‌های معنایی صداقت و دروغگویی جمع‌آوری شد. سپس آن دسته از احادیثی که در آن‌ها مفاهیم فوق به شیوه استعاری به کار رفته بود، برای بررسی شیوه مفهوم‌سازی و کاربرد انواع حوزه‌های مبدأ مورد واکاوی قرار گرفت. هدف، دستیابی به نام‌نگاشت‌هایی بود که در پیکره فوق به کار رفته و در آن‌ها کاربرست مفاهیم حسی-تجربی در ادراک مفاهیم انتزاعی «صدق و کذب» یافت شد که در نهایت به تسهیل معنا برای مخاطب عام می‌انجامد. نکته قابل ذکر این‌که از آنجا که برخی از روایات، در چند پیکره به صورت مشترک و مشابه استخراج شد، موارد مشترک در بررسی نام‌نگاشت‌ها، کنار گذاشته شده است.

۳. تحلیل داده‌ها

براساس پیکره‌ای شامل تعداد ۲۱۴ حدیث از پیامبر θ و ائمه اطهار β ، چگونگی مفهوم‌سازی دو حوزه مقابل صدق و کذب، مورد بررسی قرار گرفت. از نتایج حاصل از تحلیل داده‌ها، نام‌نگاشت‌های زیر حاصل شد:

(۱) صدق / کذب، جسم / وسیله است.

انتزاع‌زدایی (de-abstraction/ objectification) از حوزه‌های مقصد که «جسمی‌شدگی» نیز نامیده می‌شود، یکی از ویژگی‌های اساسی و بنیادین ساختار استعاره و زیرگروه استعاره‌های نوع هستی‌شناسی است که اساساً از آن به‌عنوان فرایندی ذهنی جهت سرعت بخشیدن به روند درک معنا یاد می‌شود. در این فرایند، حوزه انتزاعی به‌مثابه یک ابزار یا جسمی چون کلید، درب، شمشیر و... تلقی شده و با صفات عینی و مفاهیم کاملاً ملموس و عینی مفهوم‌سازی می‌شود. این فرایند در مفهوم‌سازی خصایص اخلاقی صداقت و دروغ در پیکره مورد بررسی نیز به تکرار به کار رفته است. پیامبر اکرم θ می‌فرماید: «عَلَيْكُمْ بِالصِّدْقِ فَإِنَّهُ بَابٌ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ وَإِيَّاكُمْ وَالْكَذِبَ فَإِنَّهُ بَابٌ مِنْ أَبْوَابِ النَّارِ» (تمیمی‌آمدی، ۱۴۱۰ ق، ۵۷۳، ح ۱۹۷۸). در این حدیث، صدق و کذب به‌مثابه درب برای یک مکان تلقی شده و در فرایند مفهوم‌سازی حوزه مبدأ وسیله به کار گرفته شده است. در روایتی دیگر نیز با حوزه مبدأ ابزار و وسیله مثل «کلید» مفهوم‌سازی صورت گرفته است: «جُعِلَتِ الْخَبَائِثُ كُلُّهَا فِي بَيْتٍ وَجُعِلَ مِفْتَاحُهُ الْكُذْبُ» (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۶۹، ص ۲۶۳). در اینجا کذب به‌مثابه کلیدی است که می‌تواند درب خانه زشتی‌ها و خبائث را بگشاید.

در احادیث زیر نیز می‌توان جسمی‌شدگی یا انتزاع‌زدایی را با حوزه‌های مبدایی چون لباس، ستون، پایه و شمشیر مشاهده کرد:

۱. الصَّدَقُ لِبَاسِ الدِّينِ (لباس) (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ ق، ۳۴، ح ۵۱۳).
۲. أَلصَّدَقُ لِبَاسِ الْيَقِينِ (لباس) (همان، ۴۳، ح ۵۴۳).
۳. أَلصَّدَقُ لِبَاسِ الْحَقِّ (لباس) (همان، ۵۳، ح ۹۹۹).
۴. أَلصَّدَقُ عِمَادُ الْإِسْلَامِ وَدَعَامَةُ الْإِيمَانِ (ستون‌ها) (همان، ۹۳، ح ۱۷۸۰).
۵. أَلصَّدَقُ أَقْوَى دَعَائِمِ الْإِيمَانِ (ستون‌ها) (همان، ۲۱۸، ح ۴۳۱۰).
۶. أَلصَّدَقُ سَيْفُ اللَّهِ فِي أَرْضِهِ وَ سَمَائِهِ (شمشیر) (پاینده، ۱۳۷۷، ص ۳۴).

در نمونه‌های بالا، کاربرد نگاشت «لباس» به دلیل مشخصه معنایی پوشندگی و محافظت، «ستون» به دلیل مختصه استحکام و «شمشیر» به دلیل مشخصه قدرت و نفوذ، مورد تأکید قرار گرفته و اصطلاحاً برجسته (prominent) شده است.

۱۵۵

ذهن

نگرشی شناختی به تقابل‌های استعماری صدق و کذب در احادیث معصومان

۲) صدق رهایی و نجات است و کذب هلاکت و ویرانی است.

بر روی پیوستار صداقت و در جایگاه حوزه‌های متقابل مقصد (راست/دروغ) دو حوزه متقابل مبدأ (نجات/هلاکت) را نیز می‌توان قرار داد. در احادیث زیر مفهوم‌سازی خصایص اخلاقی صدق و کذب توسط حوزه‌های مبدأ نجات/هلاکت مشاهده می‌شود.

۷. أَلصَّدَقُ يُنَجِّيكَ (نجات) (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ۶۰).
۸. عَاقِبَةُ الصَّدَقِ النَّجَاةُ (نجات) (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۱۱).
۹. أَصْدَقُ تُنَجِّحُ (نجات) (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ۶۰، ح ۴۳۲۵).
۱۰. عَاقِبَةُ الصَّدَقِ نَجَاةٌ وَ سَلَامَةٌ (نجات) (همان: ح ۴۳۲۹).
۱۱. إِنَّ الْكَاذِبَ عَلَى شَفَا مَخْرَآةٍ وَ هَلَكَةٌ (هلاکت) (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۶، ص ۳۸۷).
۱۲. الْكِذْبُ يُرْدِيكَ وَ إِنْ أَمِنْتَهُ (هلاکت) (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ۶۰، ح ۴۳۲۵).
۱۳. عَاقِبَةُ الْكِذْبِ الدَّمُّ (هلاکت) (مجلسی، ۱۴۳۰، ج ۷۵، ص ۱۱).
۱۴. الْكِذْبُ فَسَادُ كُلِّ شَيْءٍ (هلاکت) (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ۶۰، ح ۴۳۲۵).

نمونه‌ها بیانگر همخوانی بین دو حوزه مقصد متقابل (صدق و کذب) و دو حوزه متقابل مبدأ (نجات و ویرانی) است. جهت ویرانی و افتادن همیشه به طرف پایین می‌باشد. از آنجا که دروغ خرابی و ویرانی ایمان، هلاکت و نابودی را در پی دارد، می‌توان چنین نتیجه گرفت که جهت دروغ به سمت پایین می‌باشد.

۳) صدق / کذب جهت است.

از میان انواع استعاره‌های جهت‌مند و حاوی مفاهیم انسجام، مؤلفه مفهومی مشاهده‌شده به ترتیب متعلق به دو جهت متقابل («بالا/ پایین») بود که در مفهوم‌سازی دو حوزه مقصد متقابل (صدق و کذب) به کار رفته و نام‌نگاشت مفهومی زیر را شکل داده است: صدق بالا است و کذب پایین است.

حوزه‌های مبدأ متقابل جهت‌های بالا/ پایین به‌طور کلی بیانگر مفاهیم و حوزه‌های مقصد مثبت/ منفی می‌باشند، همچون شادی/ غم، سلامتی/ بیماری، قدرت/ ضعف، موفقیت/ ثروت و همین‌طور راستگویی/ دروغگویی. این مفهوم‌سازی در احادیث زیر حاصل شده است:

۱۵. *أَلَا وَإِنَّ الصَّادِقَ عَلَيَّ سَفَا مَنجَاةٍ وَكَرَامَةٌ (بالا/ روی/ لبه) (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۶، ث ۳۸۷).*

۱۶. *عَلَيْكَ بِالصِّدْقِ فَمَنْ صَدَقَ فِي أَقْوَالِهِ جَلَّ قَدْرُهُ (بالا) (پاینده، ۱۳۷۷، ۴۴۶، ح ۵۶۸۰).*

۱۷. *الصِّدْقُ رَأْسُ الْإِيمَانِ (روی/ بالا) (همان، ۶۰، ح ۱۵۱۹).*

۱۸. *أُنظِرْ مَا بَلَغَ بِهِ عَلَيَّ عَلَيْهِ السَّلَامُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ، فَالزَّمَهُ؛ فَإِنَّ عَلِيًّا عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّمَا بَلَغَ مَا بَلَغَ بِهِ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ بِصِدْقِ الْحَدِيثِ وَآدَاءِ الْأَمَانَةِ (مقام بالا) (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۱۰۴).*

۱۹. *مَنْ شَهِدَ شَهَادَةَ زُورٍ عَلَى رَجُلٍ مُسْلِمٍ ... عُلِقَ بِلسَانِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَهُوَ مَعَ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ (پایین‌ترین مقام) (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷، ص ۲۱۵).*

۲۰. *الْكَاذِبُ عَلَيَّ سَفَا مَهْوَاةٍ وَ مَهَانَةٌ (پایین/ روی/ لبه) (پاینده، ۱۳۷۷، ۲۲۰، ح ۴۳۹۷).*

۲۱. *ثَمَرَةُ الْكُذِبِ الْمَهَانَةُ فِي الدُّنْيَا وَالْعَذَابُ فِي الْآخِرَةِ (پستی) (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ۴۵).*

۲۲. *الْكَذِبُ يُزْرِئِي بِالْإِنْسَانِ (پستی) (همان).*

همان‌گونه که مثال‌ها بیانگرند، مفهوم‌سازی صدق از طریق مؤلفه بالا (سطح/ روی) که حاوی مفهومی مثبت بوده، و مفهوم‌سازی کذب از طریق مؤلفه پایین (کف/ پستی) که بار منفی به‌همراه دارد، صورت می‌گیرد. به‌بیانی صداقت و راستگویی در کنار مفاهیم مثبتی چون شادی، سلامتی، قدرت، موفقیت و قدرت با جهت بالا مفهوم‌سازی شده و در مقابل آن دروغگویی هم‌سو با مفاهیمی چون غم، بیماری و ضعف قرار می‌گیرد.

۴) صدق، افزونی است و کذب، کاستی و کمبود است.

عیبیت‌بخشی به حوزه‌های مقصد از طریق کاربرد مفاهیم قابل سنجش و اندازه‌گیری و انتساب

صفات کمی به قلمروهای انتزاعی و غیرقابل سنجش از مشخصه‌های بارز استعاره و زیرگروه استعاره‌های نوع هستی‌شناسی یا وجودی است که در پیکره مورد بررسی نیز به دفعات مشاهده شد. در احادیث متعددی صدق و کذب با صفت مقدار سنجیده شده و اشاره دارد به کاهش و افزایش رزق با سببیت صدق و کذب:

۲۳. الكَذِبُ يَنْقُصُ الرِّزْقَ (کم بودن) (پاینده، ۱۳۷۷، ۳۷۳، ح ۱۰۸۷).

۲۴. إِذَا التَّاجِرَانِ صَدَقَا بُورِكَ لَهُمَا فَإِذَا كَذَبَا وَ خَانَا لَمْ يُبَارَكْ لَهُمَا (فزوننی) (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۱۷۴).

۲۵. إعتيادُ الكَذِبِ يُورِثُ الْفَقْرَ (کم شدن) (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۹، ص ۲۶۳).

۲۶. اليمينُ الكاذبةُ مُنْفَقَةٌ لِلسَّلْعَةِ مَمْحَقَةٌ لِلْكَسْبِ (کم شدن) (پاینده، ۱۳۷۷، ۸۰۲: ح ۳۲۲۶).

۱۵۷ ۲۷. أداءُ الأمانةِ والصدقةِ يجلبانِ الرِّزْقَ، وَالْخِيَانَةُ وَالْكَذِبُ يَجْلِبَانِ الْفَقْرَ وَ النَّفَاقَ (زیاد شدن/ کم شدن) (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۸، ص ۳۲۷).

اطلاق توصیف‌گرهای اندازه و مقدار و کمیت‌نمایی چون کم، زیاد، بزرگ و کوچک (مبدأ) به خصایص اخلاقی (مقصد) که حاصل فرایند جسمی شدگی حوزه مقصد است را می‌توان در احادیث زیر یافت:

۲۸. اتَّقُوا الْكُذِبَ الصَّغِيرَ مِنْهُ وَالْكَبِيرَ فِي كُلِّ حِدٍّ وَ هَزَلٍ؛ فَإِنَّ الرَّجُلَ إِذَا كَذَبَ فِي الصَّغِيرِ اجْتَرَى عَلَى الْكَبِيرِ (کوچکی/ بزرگی) (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۳۳۸).

۲۹. مَنْ كَثُرَ كَذِبُهُ لَمْ يُصَدَّقْ (زیاد بودن) (پاینده، ۱۳۷۷، ۲۲۰، ح ۴۳۸۸).

۳۰. مَنْ كَثُرَ كَذِبُهُ قَلَّ بَهَائِهِ (زیاد بودن) (همان، ح ۴۴۰۲).

۳۱. أَقَلُّ شَيْءٍ الصَّدَقُ وَ الْأَمَانَةُ (کم بودن) (همان، ۲۳۱، ح ۳۱۶۹).

۳۲. أَجَلُّ شَيْءٍ الصَّدَقُ (بزرگ بودن) (همان، ۲۱۷، ح ۴۲۸۱).

۳۳. أَدْنَى حَدِّ الصَّدَقِ أَنْ لَا يُخَالِفَ اللِّسَانُ الْقَلْبَ وَ لَا الْقَلْبُ اللِّسَانَ (کم بودن) (مصطفوی، ۱۴۳۰، ص ۳۵).

در این روایات مشاهده می‌شود که مفاهیم انتزاعی صدق و کذب با استفاده از حوزه مبدأ فیزیکی یعنی کمیت و اندازه مانند زیاد و کم مفهوم‌سازی شده است. اطلاق کمیت‌نماهای قابل سنجش به مفاهیم انتزاعی صدق و کذب قطعاً درک حوزه‌های مقصد را تسهیل می‌نماید. به‌طور کلی می‌توان چنین نتیجه گرفت که از آنجا که صداقت علاوه بر تطهیر عمل فرد، بر اعمال حسنه او می‌افزاید و همچنین سبب رشد، کمال، بالا رفتن منزلت، درجه و مقام و به تعالی

رسیدن انسان می‌شود و افزایش حسنه، رشد و تعالی همه جهت بالا را نشان می‌دهند؛ بنابراین جهت راستگویی بالا می‌باشد. از طرفی به دلیل صدق و راستی، بشر تا بدانجا اوج می‌گیرد و بالا می‌رود که به مقام صدیقین که از جهت فضیلت و ارجمندی در مرتبه پس از پیامبران الهی قرار دارند، نائل می‌شود و نزد پروردگار، صدیق ملقب می‌گردد؛ بنابراین صداقت پله صعود به مقام صدیقان است و چون صداقت سبب اوج گرفتن، ارتقا و بالا رفتن می‌شود، جهت بالا از صداقت استنباط می‌شود. مقصود از صدق در مقام نبوت، صدق در کردار بوده که مقامی بالاتر از صدق در گفتار است؛ یعنی صادق واقعی دارای شخصیتی معنوی و بالا می‌باشد که به هر چه می‌گوید، عمل می‌کند و به آن اعتقاد دارد؛ بنابراین راستگویی سبب بالا رفتن مقام معنوی انسان می‌شود. راستگویی افزایش روزی را در پی دارد و جهت افزایش رو به بالا است.

استعاره «کمتر پایین است» برگرفته از تجربه انسان در زندگی می‌باشد. جهت کاهش، کاستی و افتادن همیشه به طرف پایین می‌باشد. از آنجا که دروغ سبب کم شدن روزی و به پرتگاه افتادن را در پی دارد، می‌توان چنین نتیجه گرفت که جهت دروغ به سمت پایین می‌باشد.

۵) صدق / کذب مکان است.

اگرچه پیش از این و در خلال مفاهیم حوزه‌های مبدأ به کار رفته به کاربرد مقوله فضا و مکان مندی (localization) - به عنوان یکی از انواع استعاره‌های وجودی - اشاره شد، اما به دلیل کاربرد موارد متعدد، بخشی جداگانه به این مبحث اختصاص داده شد. قرارگرفتن در مکان‌های مختلف و آشنایی با ویژگی‌های مثبت و منفی متعلق به هر فضا همچون خانه، باغ و ... به عنوان یکی از اساسی‌ترین و بنیادی‌ترین تجربه انسانی همچنان در مفهوم‌سازی‌های استعاره‌ای مورد استفاده قرار می‌گیرد. در قرآن و احادیث نیز بارها به مکان‌های بهشت و جهنم به عنوان عاقبت ارتکاب به عمل صالح و عمل گناه وعده داده شده است، همچون روایات زیر:

۳۴. عَلَیْكُمْ بِالصِّدْقِ فَإِنَّهُ مَعَ الْبِرِّ وَ هُمَا فِي الْجَنَّةِ وَ إِيَّاكُمْ وَ الْكُذِبَ فَإِنَّهُ مَعَ الْفُجُورِ وَ هُمَا فِي النَّارِ (مکان مندی با حرف اضافه «فی») (پاینده، ۱۳۷۷، ۵۷۳، ح ۱۹۷۶).

۳۵. مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَّبِرْهُ مِنْ قَعْدِهِ مِنَ النَّارِ (جایگاه/ محل نشستن) (مجلسی، ۱۴۳۰، ج ۲، ص ۱۶۰).

۳۶. أَنَا زَعِيمٌ بَيْتٍ فِي رِبْضِ الْجَنَّةِ وَ بَيْتٍ فِي وَسْطِ الْجَنَّةِ وَ بَيْتٍ فِي أَعْلَى الْجَنَّةِ لِمَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَ إِنْ كَانَ مُحِقًّا وَ لِمَنْ تَرَكَ الْكُذِبَ (خانه‌ای در میان بهشت و بالای بهشت) (مجلسی، ۱۴۳۰، ج ۶۹، ص ۲۶۱؛ همان، ج ۶۸، ص ۲۸۸).

در حدیث دیگری از امام علی (ع) نیز مکان مندی (قرارگرفتن چیزی در مکان که نمونه‌ای از

عینیت بخشی از طریق قرار دادن یا قرارگرفتن در مکان است) مشاهده می شود: لَا يَجِدُ عَبْدٌ طَعْمَ الْإِيمَانِ حَتَّى يَتْرُكَ الْكُذْبَ هَزْلَهُ وَجِدَهُ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۹، ص ۲۴۹). در این حدیث تأکید می شود که مؤمن باید فضای حاکم بر دروغ را ترک کند که منظور اجتناب از این خصلت مذموم است. به عبارت دیگر، برای انتقال مفهوم پرهیز و اجتناب از کذب، از مفهوم ترک کردن استفاده شده که مفهومی مکان مند است، گویا دروغ مکانی است که باید آن را ترک کرد، بیرون رفت و از آن فاصله گرفت.

تفاوت بین استعاره های فضایی یا جهت مند در متن کلام روزمره و در کلام حدیث عنصر مفهومی مهمی است. در تعاملات کلامی انسان (جسم انسان) در مرکز فضایی قرار دارد، به این معنا که در آن ها بدن انسان نقطه صفر فضایی در نظر گرفته می شود و جایگاه و جهت امور گوناگون نسبت به آن تعیین می شود. درحالی که در احادیث، خداوند نقطه صفر فضایی قرار می گیرد و ملاک فاصله انسان با خداوند است.

در حدیث زیر از پیامبر اکرم θ مفهوم سازی فاصله به گونه ای جهت مند بیان می شود:

۳۷. ثَلَاثَةٌ لَا يَرِيحُونَ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ ... رَجُلٌ كَذِبٌ عَلِيٌّ (نرسیدن رايحه (دوری)) (پاینده، ۱۳۷۷، ۴۰۵، ح ۱۲۳۱).

در این حدیث «بوی بهشت» به طور ضمنی تقرب و نزدیکی به خداوند را بیان می کند و نیز احادیث زیر که از مفهوم فاصله گرفتن، بُعد و دوری برای مفهوم سازی کذب استفاده شده است:

۳۸. إِنَّ بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ كَذَّابِينَ فَأَحْذَرُوهُمْ (دورشدن) (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۳۶، ص ۶۶۲).

۳۹. جَانِبُوا الْكُذْبَ فَإِنَّهُ مُجَانِبٌ لِلْإِيمَانِ (دورشدن) (نهج البلاغه، ۸۵).

۴۰. أَلَا فَاصْدُقُوا فَإِنَّ اللَّهَ مَعَ مَنْ صَدَقَ وَ جَانِبُوا الْكُذْبَ فَإِنَّ الْكُذْبَ مُجَانِبٌ لِلْإِيمَانِ (همراهی/ دورشدن) (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۶، ص ۳۸۶).

در روایت فوق، مشاهده می شود که برای صدق، از مفهوم معیت و همراهی که دارای معنای نزدیکی بوده و برای انسان صادق و گفتار صادق، استفاده شده است؛ یعنی انسان با صدق در گفتار و رفتار، از معیت الهی برخوردار خواهد شد و در نقطه مقابل، دروغ و کذب به دوری از ایمان می انجامد؛ لذا به دورشدن و فاصله گرفتن از کذب امر شده است. در هر دو مورد از مکان مندی و جهت مندی در مفهوم سازی استفاده شده است.

۴۱. الْكُذْبُ زَوَالُ الْمَنْطِقِ عَنِ الْوَضْعِ الْإِلَهِيِّ (دورشدن) (پاینده، ۱۳۷۷، ۲۱۹، ح ۴۳۶۵).

۴۲. يَنْبَغِي لِلرَّجُلِ الْمُسْلِمِ أَنْ يَجْتَنِبَ مُوَاحَاةَ الْكُذَّابِ فَإِنَّهُ يَكْذِبُ حَتَّى يَجِيءَ بِالصِّدْقِ فَلَا يُصَدِّقُ (دورشدن) (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۳۷۶).

۴۳. مَنْ كَثُرَ كَذِبُهُ ذَهَبَ بِهَاؤُهُ (رفتن) (همان، ۵، ج ۲، ص ۳۴۱).

براساس آنچه مشاهده می‌شود بسامد مفاهیم فاصله‌گرفتن، رفتن و دورشدن که برای مفهوم‌سازی کذب در روایات مشاهده می‌شود، به‌طور چشمگیری از کاربرد آن برای صدق بیشتر است که بیانگر تأکید بر نهی و اجتناب از گناه است.

در بعضی روایات نیز مشاهده می‌شود که به‌منظور مفهوم‌سازی شفاف‌تر از مکان‌مندی استفاده شده است. در مواردی صدق و کذب به‌مثابه مکان با وصف آبادی و خرابی ذکر شده است و در مواردی نیز صدق به‌مثابه قرارگرفتن در وادی (مکان) درست و کذب به‌مثابه قرارگرفتن بر لبه پرتگاه و نابودی است:

۴۴. إِنَّ الْكَذِبَ هُوَ خَرَابٌ الْإِيمَانِ (خرابی) (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۳۳۹).

۴۵. الْكَاذِبُ عَلَى شَفَا مَهْوَاةٍ وَ مَهَانَ (لبه، کناره) (پاینده، ۱۳۷۷، ۲۲۰، ح ۴۳۹۷).

۴۶. اَلْتَّفَاقُ مَبْنِيٌّ عَلَى الْمَيِّنِ (مکان) (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ۴۵۸، ح ۱۰۴۸۷).

۴۷. عَلَيْكُمْ بِالصِّدْقِ فَإِنَّهُ مِنَ الْبِرِّ وَإِنَّهُ فِي الْجَنَّةِ (مکان‌مندی با حرف اضافه «فی») (همان).

۶) صدق / کذب انسان است.

مفهوم‌سازی حوزه‌های مقصد انتزاعی و بی‌جان توسط حوزه مبدأ انسان (یا اعضاء و جوارح انسانی مثل سر و زبان) که موجودی است جاندار، صاحب عقل و اراده، نشانگر قدرت و تأثیرگذاری قلمرو مقصد کذب و صدق است. کاربرد این نوع مفهوم‌سازی که تشخیص نامیده می‌شود و زیرگروه استعاره‌های وجودی‌اند، در میان احادیث مورد بررسی، صدق با مفاهیم راهنما و راهبر، روح، برادر و بشارت‌دهنده و کذب با مفاهیم راهنما و راهبر، برادر و رسواکننده نگاشت شده است؛ بنابراین از آنجا که راستگویی همچون انسانی، انسان‌ها را به‌سمت نیکی‌ها هدایت کرده، از بدی‌ها و پلیدی‌ها نجات داده و به‌سوی خوبی‌ها رهنمون می‌سازد و همچنین به‌دلیل این‌که دروغ‌مانند شخصی بد افراد را به‌سمت بدی‌ها و پلیدی‌ها می‌برد و انسان‌ها را نابود می‌کند، از راستگویی و دروغگویی به‌عنوان انسان یاد شده است.

۴۸. الصِّدْقُ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ (راهنما) (پاینده، ۱۳۷۷، ۲۸۳، ح ۶۴۸).

۴۹. الصِّدْقُ أَخُو الْعَدْلِ (برادر) (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ۲۷، ح ۳۲۰).

۵۰. الْكَذِبُ فَضَّاحٌ (رسواکننده) (همان، ح ۱۲۱).

۵۱. الصِّدْقُ، رُوحُ الْكَلَامِ (روح و جان) (همان، ح ۴۴۲).

در مواردی نیز برای مفهوم‌سازی صدق و کذب از اعضای بدن انسان استفاده شده است. در میان پیکره مورد بررسی در واکاوی حوزه انتزاعی مفهوم صدق، دو حوزه مبدأ حسی سر و زبان مشاهده شد:

۵۲. الصِّدْقُ رَأْسُ الْإِيمَانِ (سر) (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ۱۱۱، ح ۲۰۱۶).

۵۳. الصِّدْقُ لِسَانُ الْحَقِّ (زبان) (همان، ۲۷، ح ۳۲۹).

سر و زبان هر دو به دلیل تعلق به بخش عقلانی و کلامی بدن، اهمیت آن‌ها را در زندگی بشر نشان می‌دهد.

۷) کذب بیماری است.

یکی دیگر از شیوه‌های مفهوم‌سازی دو خصیصه اخلاقی مورد بحث، استفاده از دو حوزه مأنوس و عینی سلامتی/بیماری است؛ این مفهوم‌سازی برای حوزه انتزاعی و مقصد کذب نیز یافت شد:

۵۴. آفَةُ الْحَدِيثِ الْكُذْبُ (آفت و بیماری) (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۶، ص ۳۸۹).

۵۵. عِلَّةُ الْكُذْبِ أَقْبَحُ عِلَّةٍ (بدترین بیماری) (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۴، ص ۲۱۲).

۵۶. إِنَّ مِمَّا أَعَانَ اللَّهُ بِهِ عَلَى الْكُذَّابِينَ النَّسِيَانَ (بیماری) (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ص ۳۴۱).

در این احادیث، دروغ همچون بیماری مفهوم‌سازی شده است؛ چراکه ارتباطی بین بیماری (حوزه مبدأ) و دروغ (حوزه مقصد) وجود دارد. اگر دروغ را بیماری تصور کنیم، در این صورت انسان دروغگو فرد مریضی است که به بیماری مبتلا شده است. نفس و روان دروغگو همانند جسم شخص مریض، اثرات دروغ بر باطن و روان دروغگو همان اثرات مریضی بر جسم فرد بیمار می‌باشد. دروغ بسیارگفتن، تکرار آن و ریشه کردن در جان او شبیه بدترشدن حال مریض و گسترش بیماری در سراسر بدن بیمار است. دروغ‌نگفتن و پرهیز از آن مانند دارو و در نهایت توبه کردن از دروغ و دوری جستن از آن به عنوان شفایافتن از مریضی و بهبود کامل ترسیم شده است.

نکته قابل توجه این‌که نمونه‌های یافت‌شده در روایات تنها کذب را به مثابه بیماری مفهوم‌سازی کرده بود و برای صدق موردی مشاهده نشد که با توجه به تأکید بیشتر روایات و کتب دینی بر اجتناب از گناه در مقابل امر بر ثواب قابل توجیه است.

۸) صدق / کذب نیرو هستند.

از میان نیروهایی که می‌شناسیم، در مجموعه احادیث مورد بررسی، نیروی جاذبه بیشترین کاربرد را در هر دو حوزه مقصد صدق و کذب دارد. تأثیر این نیرو شامل فشار، راندن، فرستادن، جذب شدن، کشاندن و کشیده شدن انسان «به سمت» یا «از سمت» رستگاری و سعادت‌مندی الهی

به‌سوی مخالف آن، به‌واسطه صدق یا کذب است. در ادامه نمونه‌هایی از احادیث حاوی مفهوم‌سازی فوق ذکر می‌شود:

۵۷. إِنَّ الْكَذِبَ يَهْدِي إِلَى الْفُجُورِ (بردن به‌سوی) (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۹، ص ۲۵۹).
 ۵۸. عَلَيْكُمْ بِالصِّدْقِ فَإِنَّ الصِّدْقَ يَهْدِي إِلَى الْبِرِّ (بردن به‌سوی) (پابنده، ۱۳۷۷، ۲۸۳، ح ۶۴۸).

۵۹. الْفُجُورَ يَهْدِي إِلَى النَّارِ (بردن به‌سوی) (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۹، ص ۲۵۹).
 ۶۰. يَكْتَسِبُ الْكَاذِبُ بِكَذِبِهِ ثَلَاثًا: سَخَطُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَاسْتِهَانَةُ النَّاسِ بِهِ وَمَقْتُ الْمَلَائِكَةِ لَهُ (جذب‌کردن، به‌دست‌آوردن) (پابنده، ۱۳۷۷، ۲۲۱، ح ۴۴۱۸).

۶۱. الصِّدْقُ طَمَأْنِينَةٌ وَالْكَذِبُ رِيَّةٌ (تشویش، فشار روانی) (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۱، ص ۲۱۴).

مثال‌ها و نمونه‌ها بیانگر فراوانی حوزه مبدأ جاذبه در میان نیروهای مختلف است. این حوزه مفهومی قابل اطلاق به هر دو حوزه متقابل مقصد صدق و کذب است.

۹) صدق نور / سفیدی است و کذب تاریکی / سیاهی است.

استعاره مفهومی «ایمان به‌مثابه نور است»، یکی از مفهوم‌سازی‌های رایج در قرآن کریم است (حجازی، ۱۳۹۵؛ موسوی، ۱۳۹۲) و صدق نیز به‌عنوان خصلتی که ریشه در ایمان دارد توسط نگاشت نور مفهوم‌سازی می‌شود؛ چنانچه امام صادق (ع) می‌فرماید: «راستگویی نوری است که همه چیز را روشن می‌کند: الصِّدْقُ نُورٌ مُتَشَعِّعٌ» (مجلسی، ۱۴۳۰، ج ۶۸، ص ۱۰). همچنین پیامبر اکرم (ص) در حدیثی از صداقت به‌عنوان نوری یاد می‌کنند که با گفتار دروغ از بین رفته و تاریکی و سیاهی دروغ جایگزین آن می‌شود: «لَا تَكْذِبْ فَيَذْهَبَ نُورُكَ» (همان، ج ۷۴، ص ۴۸). علاوه بر این در احادیثی، از کذب به‌عنوان تاریکی یاد شده است که در ادامه به آن‌ها اشاره خواهد شد:

۶۲. يَا عَلِيُّ إِيَّاكَ وَالْكَذِبَ فَإِنَّ الْكَذِبَ يُسَوِّدُ الْوَجْهَ ثُمَّ يَكْتَبُ عِنْدَ اللَّهِ كَذَابًا وَإِنَّ الصِّدْقَ يُبَيِّضُ الْوَجْهَ (سیاهی و تاریکی / سفیدی و روشنی) (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۴، ص ۶۷).
 ۶۳. يَا عَلِيُّ إِيَّاكَ وَالْكَذِبَ، فَإِنَّ الْكَذِبَ يُسَوِّدُ الْوَجْهَ (سیاهی و تاریکی) (همان، ج ۷۷، ص ۶۷).

براساس نمونه‌های ذکر شده، دو حوزه متقابل مقصد (صدق و دروغ) با دو حوزه متقابل مبدأ (نور و تاریکی) آینه استعاری یکدیگرند و ارتباطی از نوع مفهوم‌سازی دارند.

۱۰) صدق / کذب رستنی (گیاه) است.

گیاهان و پرورش آنها یکی از ابتدایی‌ترین و مأنوس‌ترین تجربه انسان و چه بسا یکی از اساسی‌ترین نیازهای او در بقا و زندگی بوده است و به همین دلیل کاربرد استعاری اجزای مختلف گیاه و همچنین فرایند و مراحل رشد آن برای نوع بشر تجربه‌ای آشناست. این ویژگی در مفهوم‌سازی سجایای اخلاقی نیز به کار گرفته می‌شود، چنان‌که در نمونه‌های استخراج‌شده از پیکره پژوهش مشاهده می‌شود:

۶۴. الْحِكْمَةُ ضِيَاءُ الْمَعْرِفَةِ وَ مِيرَاثُ التَّقْوَى وَ ثَمَرَةُ الصِّدْقِ (گیاه) (بحرانی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۵۴۹).

۶۵. أَصْلُ السُّخْرِيَّةِ الطَّمَانِينَةُ إِلَى أَهْلِ الْكُذْبِ (ریشه) (مجلسی، ۱۴۳۰، ج ۶۹، ص ۲۶۲).

۶۶. وَعَدُونَا أَصْلُ كُلِّ شَرٍّ وَ مِنْ فُرُوعِهِمْ كُلُّ قَبِيحٍ وَ فَاحِشَةٍ فَمِنْهُمْ الْكُذْبُ (ریشه و شاخه) (کلینی، ۱۴۰۷، ۸، ص ۲۴۳).

در روایت اول و دوم، صدق به مثابه یک گیاه مفهوم‌سازی شده که دارای ریشه و میوه است و از جمله میوه‌های آن حکمت است. در روایت دوم نیز سخن از ریشه و شاخه دشمنان اهل بیت □ است و کذب را از شاخه‌های آن می‌شمارد. با استناد به نمونه‌های یافت‌شده می‌توان بین گیاه و اجزای ساختاری آن به‌عنوان حوزه کلی مبدأ از یک سو و حوزه‌های راستگویی و دروغگویی به‌عنوان حوزه‌های متقابل مقصد از سوی دیگر ارتباط ساختاری ترسیم کرد. کاربرد مفاهیم مرتبط با گیاه (ریشه، شاخه، محصول و رستن) برای دو حوزه مقصد مورد بررسی این مطلب را نشان می‌دهد.

۱۱) صدق / کذب کار / عمل‌اند.

استعاره فوق به‌وضوح مفهوم کنش‌گفتاری را در ارتباط با سخن دروغ نشان می‌دهد و به‌نوعی بیانگر اهمیت نوع سخن و اثربخشی آن است. مضمون «کنش یا عمل» را می‌توان در احادیث زیر مشاهده کرد:

۱. عَمَلُ الْجَنَّةِ الصِّدْقُ وَ عَمَلُ النَّارِ الْكُذْبُ (صدق، عمل بهشت و کذب، عمل جهنم) (پابنده، ۱۳۷۷، ۵۷۵، ح ۱۹۸۸).

۲. تَقَبَّلُوا إِلَيَّ بِسِتِّ خِصَالٍ أُنْقَبِلُ لَكُمْ بِالْجَنَّةِ إِذَا حَدَّثْتُمْ فَلَا تَكْذِبُوا (صدق، عمل بهشت) (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۶، ص ۳۷۲).

نمونه‌ها بیانگرند که «سخن عمل است» و به‌نوعی اثربخشی سخن را - چه راست و چه دروغ -

نشان می‌دهد.

جدول زیر متعلق به فراوانی حوزه‌های مبدأ به کار رفته برای حوزه‌های مقصد کذب و صدق

است:

جدول شماره (۱): بسامد حوزه‌های مبدأ «صدق»

فراوانی در صدق و کذب	صدق	مقصد مبدأ
۳۴	-	دور
۲۷	۱۲	جسم
۲۴	-	هلاکت/ویرانی
۲۲	-	پایین
۲۱	-	کاستی/کمبود
۱۸	۱۸	بالا
۱۸	۵	مکان
۱۴	۷	انسان
۱۳	۱۳	رهایی/نجات
۱۲	۱۲	نزدیک
۹	۹	افزونی
۶	-	بیماری
۵	۲	نیرو
۴	-	تاریکی
۴	-	زشتی
۳	۲	گیاه
۳	۳	نور
۲	۲	کار
۲۳۹	۸۵	جمع کل

۱۶۴

دین

دوره بیست و هشتم، شماره ۱۰۴، زمستان ۱۴۰۴ / آزاده شریفی مقدم و ...

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

جدول شماره (۲): بسامد حوزه‌های مبدأ «کذب»

مبدأ / مقصد	کذب	فراوانی در صدق و کذب
دور	۳۴	۳۴
جسم	۱۵	۲۷
هلاکت/ویرانی	۲۴	۲۴
پایین	۲۲	۲۲
کاستی/کمبود	۲۱	۲۱
بالا	-	۱۸
مکان	۱۳	۱۸
انسان	۷	۱۴
رهایی/نجات	-	۱۳
نزدیک	-	۱۲
افزونی	-	۹
بیماری	۶	۶
نیرو	۳	۵
تاریکی	۴	۴
زشتی	۴	۴
گیاه	۱	۳
نور	-	۳
کار	-	۲
جمع کل	۱۵۴	۲۳۹

جدول‌های فوق فراوانی کاربرد حوزه‌های متقابل میدایی را نشان می‌دهند که برای مفهوم‌سازی دو حوزه مقصد صدق و کذب به کار رفته‌اند. همان‌گونه که آمار جدول نشان می‌دهد، در احادیث به طرز قابل توجه و معنی‌داری از ساختار نهی استفاده شده است که بیانگر تأکید بر اجتناب از دروغ‌گویی در مقابل تأکید بر امر راستگویی است. از کاربرد مؤلفه‌های معنایی با بار مثبت همچون بالا، رهایی و نجات، قرابت و نزدیکی و نیز نور برای حوزه صدق و عدم کاربرد آن‌ها برای حوزه متقابل و همچنین کاربرد مؤلفه‌های معنایی منفی همچون فاصله، هلاکت، کاستی و کمبود، بیماری، زشتی و نیز تاریکی برای حوزه کذب و عدم کاربرد آن‌ها برای حوزه متقابل، که در هر دو

گروه بدیهی به نظر می‌رسد، کاربرد سایر مفاهیم حوزه مبدأ در مفهوم‌سازی هر دو حوزه مقصد مشترک بوده، با این تفاوت که همان‌گونه که در بالا نیز اشاره شد فراوانی آن‌ها در حوزه کذب بیشتر مشاهده شد: جسم (۱۵ به ۱۲)، مکان (۱۳ به ۵)، نیرو (۳ به ۲). کاربرد انسان (تشخیص) در هر دو یکسان مشاهده شد.

نتیجه

هدف از پژوهش حاضر، بررسی شیوه مفهوم‌سازی دو حوزه معنایی صدق و کذب در احادیث معصومان β بود که بر روی پیکره‌ای شامل ۲۱۴ حدیث حاوی دو حوزه معنایی مورد نظر انجام گرفت. در این مجموعه، تعداد ۲۳۹ استعاره مفهومی و ۱۸ نام‌نگاشت مشاهده شد که غالب حوزه‌های مبدأ همچون دو حوزه مقابل مقصد صدق و کذب، در تقابل با یکدیگر قرار داشتند. مفاهیم «نعمت/ کمبود»، «نجات/ هلاکت»، «بالا/ پایین»، «نزدیک/ دور»، «نور/ تاریکی» و همچنین «عمل» و «انسان» از جمله نگاشت‌های به کار رفته بود که از طریق به‌کارگیری آن‌ها در پیکره مورد نظر استعاره‌های مفهومی متفاوتی شکل گرفت.

انتزاع‌زدایی از حوزه‌های مقصد و در نتیجه جسمی‌شدگی آن، استعاره مفهومی «صدق/ کذب، وسیله یا شیء است» را شکل داد. اجسام به کار رفته شامل لباس، ستون و شمشیر بود. استعاره مفهومی «صدق، افزونی و کذب، کاستی است» نتیجه عینیت‌بخشی به حوزه مقصد از طریق کاربرد مفاهیم قابل سنجش و صفات کمی بود. از میان انواع استعاره‌های جهت‌مند، بیشترین عنصر مفهومی مشاهده‌شده به ترتیب متعلق به دو حوزه مقابل «دور/ نزدیک» و «بالا/ پایین» بود که در مفهوم‌سازی دو حوزه مقصد مقابل (صدق/ کذب) به کار رفته است. جاذبه به‌عنوان پرکاربردترین نیروی به کار رفته در پیکره مورد نظر از طریق عبارات کشاندن و کشیده‌شدن در متن به کار رفته بود. دو حوزه مقابل مبدأ (نجات/ هلاکت) را نیز می‌توان در مفهوم‌سازی دو حوزه مقابل مقصد یافت.

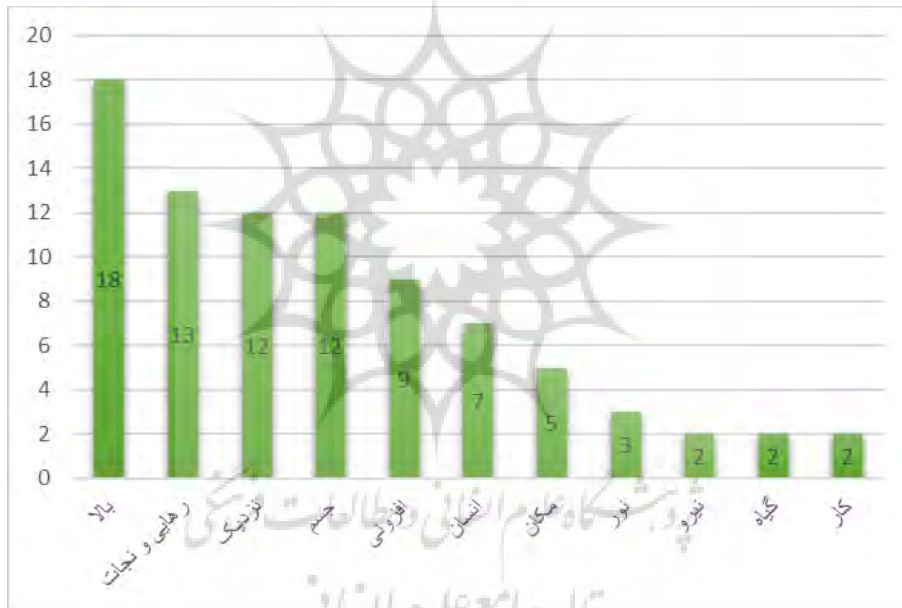
فرایند رشد و اجزای مختلف گیاه نیز به‌عنوان تجربه‌ای مأنوس و آشنا برای نوع بشر در مفهوم‌سازی دو خصلت انتزاعی صدق و کذب به کار گرفته شده است. دو حوزه عینی و تجربی سلامت/ بیماری از شیوه‌های مفهوم‌سازی دو خصیصه اخلاقی مورد بحث بود.

مکان‌مندی، توسط عبارات پرکاربرد وعده به بهشت و جهنم، به‌عنوان یکی از اساسی‌ترین و بنیادی‌ترین تجربه انسانی در مفهوم‌سازی‌های استعاری مرتبط با دو مفهوم صدق/ کذب بسیار مورد استفاده قرار گرفته است. ویژگی‌های فیزیکی همچون برادر/ رهبر، نور و تاریکی نیز از جمله حوزه‌های به کار رفته در پیکره مورد نظر بود. در آخر، نگاشت بین حوزه مقصد با انسان و

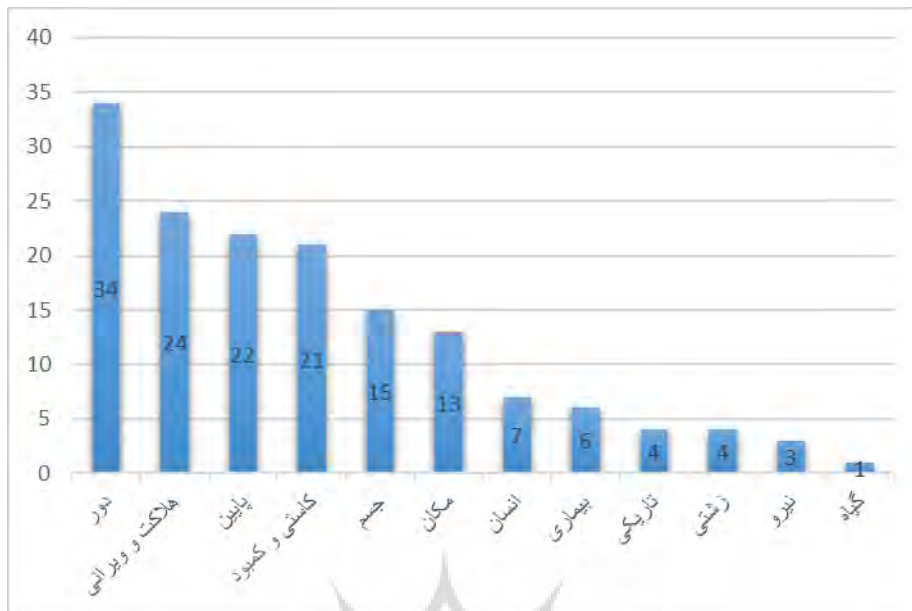
ویژگی‌های انسانی و همچنین اعضا بدن یعنی سر و زبان نیز از موارد مستخرج بود. براساس بررسی داده‌ها روشن شد که فراوانی احادیث حاوی نهی از دروغ بیشتر از احادیث امر به راستگویی بود. تعداد نمونه‌ها به ترتیب ۱۵۴ در مقابل ۸۵ بود که تفاوت قابل توجهی را نشان می‌دهد.

نکته مهم دیگری که باید بدان اشاره کرد، هم‌سویی شیوه مفهوم‌سازی در احادیث با شواهد قرآنی است. پس از اتمام فرایند تحلیل، نتایج با شماری از آیات قرآنی حاوی دو خصلت اخلاقی مورد نظر مقایسه شد که شباهت و مشابهت‌های قابل توجهی را نشان داد که خود پژوهشی مستقل و مبسوطی را می‌طلبد. جسمی‌شدگی، جهت‌مندی، مکان‌مندی، صحت و بیماری، نور و تاریکی از جمله مفهوم‌سازی‌های مشابه بود. در ادامه بسامد حوزه‌های مبدأ و مقصد مفاهیم «صدق و کذب» به تفکیک نشان داده می‌شود.

نمودار شماره ۱: بسامد حوزه‌های مبدأ «صدق»

نمودار شماره ۲: بسامد حوزه‌های مبدأ «کذب»

در مجموع، بررسی داده‌ها بیانگر وجود شبکه گسترده‌ای از مفهوم‌سازی‌های استعاری است که در جهت درک بهتر معانی و مفاهیم اخلاقی صدق و کذب به‌کار گرفته شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی

منابع و مأخذ

۱. قرآن کریم (۱۳۸۵). ترجمه مهدی الهی قمشهای، ج ۴. قم: انتشارات ام‌بیها.
۲. نهج البلاغه (۱۳۷۹). شریف‌رضی، محمدبن حسین، ترجمه محمد دشتی، ج ۱، قم: انتشارات آل‌علی‌پ.
۳. ابن‌منظور، محمدبن مکرم (۱۴۱۰ ق). لسان‌العرب، ج ۳، بیروت: دار صادر.
۴. بحرانی، سید هاشم (۱۳۷۴). البرهان فی تفسیر القرآن، ج ۴، قم: مؤسسه بعثه.
۵. پاینده، ابوالقاسم (۱۳۷۷). نهج‌الفصاحه، ج ۳، سازمان انتشارات جاویدان.
۶. تمیمی‌آمدی، عبدالواحد (۱۴۱۰ ق). غررالحکم و دررالکلم، ترجمه محمدعلی انصاری. ج ۷، قم: مؤسسه انتشاراتی امام عصر (ع).
۷. جعفریان، مجید و علی‌اکبر تیموری‌فریدنی (۱۳۹۸). «مفهوم‌شناسی دروغ از نگاه اندیشمندان مسلمان و غربی» (گفتگو با دکتر علی‌اکبر تیموری‌فریدنی). فصلنامه علمی ترویجی در حوزه اخلاق، س ۹، ش ۳۴، پیاپی ۵۶، صص ۱۰۷-۱۲۳.
۸. حجازی، بهجت‌السادات (۱۳۹۵). «استعاره مفهومی آیه نور در قرآن»، فصلنامه فنون ادبی، س ۸، ش ۱۳، پیاپی ۱۶، صص ۸۵-۱۰۲.
۹. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). لغت‌نامه دهخدا، تهران: دانشگاه تهران.
۱۰. دیاری، سمانه؛ سیدی، سیدحسین (۱۳۹۹). «بررسی روابط معنایی واژه صدق در نهج‌البلاغه»، فصلنامه پژوهشنامه نهج‌البلاغه، س ۸، ش ۳۰، صص ۱۹-۳۶.
۱۱. رجایی، سیدمحمدکاظم؛ کاظمی، مصطفی (۱۳۹۰). «شاخص ترکیبی صداقت در بازار اسلامی»، معرفت اقتصاد اسلامی، س ۳، ش ۱، پیاپی پنجم، صص ۱۱۵-۱۴۴.
۱۲. رضائزاد، غلام‌حسین (۱۳۶۷). اصول علم بلاغت، تهران: دانشگاه الزهرا.
۱۳. راغب‌اصفهان‌ی، حسین‌بن‌محمد (۱۴۱۲ ق). المفردات فی غریب القرآن، بیروت/ دمشق: دارالعلم/ الدار الشامیه.
۱۴. سیلانیان‌طوسی، علی (۱۳۷۹). «دروغ (عوامل مؤثر بر دروغ‌گویی)»، مجله تخصصی زبان و ادبیات دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد، س ۳۳، ش ۱-۲، صص ۱۷۹-۲۰۲.
۱۵. طریحی، فخرالدین (۱۴۰۶ ق). مجمع‌البحرین، تحقیق سید احمد خرسان، بیروت/ دمشق: دارالعلم/ الدار الضواء.
۱۶. قرشی، علی‌اکبر (۱۳۷۱). قاموس قرآن، ج ۶، تهران: الکتب الاسلامیه.
۱۷. کلانتری، ابراهیم؛ بهروزمقدم، حمیده (۱۳۹۸). «تحلیل اخلاقی اصل صداقت در قرآن و روایات و انطباق آن با چگونگی معاشرت در فضای مجازی»، نشریه علمی پژوهش‌نامه اخلاق، س ۱۲، ش ۴۶، صص ۳۵-۴۴.

۱۸. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ ق). اصول کافی، ترجمه و شرح فارسی آیت الله شیخ محمد باقر کمره‌ای. ج ۱۰، تهران: اسوه.
۱۹. مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ ق). بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار. بیروت: مؤسسه الوفاء.
۲۰. محدثی گیلوایی، حسن و فلسفی، دریا (۱۳۹۴). «تحلیلی جامعه‌شناختی از آمادگی برای دروغ‌گویی»، ویژه‌نامه پژوهش‌نامه زنان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، س ۶، ش ۱، ص ۱۳۳-۱۵۵.
۲۱. محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۸۷). منتخب میزان الحکمة، ترجمه حمیدرضا شیخی، ج ۷، قم: سازمان چاپ و نشر دارالحدیث.
۲۲. مصطفوی، حسن (۱۴۳۰ ق). التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۶، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۲۳. معارف، مجید (۱۳۹۳)، «درآمدی بر مفهوم صدق، مراتب و آثار آن از منظر نهج البلاغه»، بصیرت و تربیت اسلامی، س ۱۱، ش ۳۱، صص ۱-۱۸.
۲۴. موسوی، سید محمود؛ احمدی، رسول (۱۳۹۲). «ایمان موهبتی از منظر آیات و روایات»، تحقیقات کلامی، س ۱، ش ۳، صص ۷-۲۲.
25. Austin, J. L. (1962). **How to Do Things with Words**. Oxford: Clarendon Press.
26. Coleman, L. & Kay, P. (1981). "rototype semantics: the English verb lie" **Language**. 57, pp. 26-44.
27. Deignan, A. (1995). **Collins Cobuild English Guides 7: Metaphor**. London: HarperCollins.
28. Grady, J. E. (2007). **Metaphor**. In D. Geeraerts and H. Cuyckens (Eds.), **The Oxford handbook of cognitive linguistics**, Oxford: Oxford University Press.
29. Kövecses, Z. (2010). **Metaphor: A practical introduction**, Cambridge: Cambridge University Press.
30. Lakoff, G. & Johnson, M. (1980/ 2003). **Metaphors We Live By**, Chicago: The University of Chicago Press.
31. Lee, D. (2001). **Cognitive Linguistics, An Introduction**. Oxford: Oxford University Press.
32. Meibauer, J. (2011). On lying: intentionality, implicature, intercultural, **Pragmatics**, Volume 8, issue 2, pp. 277-292.
33. Searle, J. R. (1969). **Speech acts**, Cambridge: Cambridge University Press.